

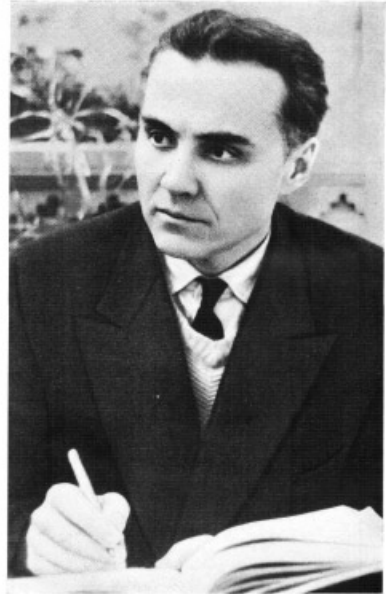
Валентин РИБАЛКА

м.Київ

Теорія виховання всебічно розвиненої, щасливої особистості та її практичне втілення у школі радості В.О.Сухомлинського

«Всебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб.»

В.О.Сухомлинський.

Василь Олександрович Сухомлинський (28 вересня 1918 року – 2 вересня 1970 року) – видатний український педагог, директор всевітньо відомої Павлівської школи, громадський діяч, письменник, публіцист, народився в селі Василівка Онуфрієвського району Кіровоградської області (на той час – с. Василівка Василівської волості Олександрійського повіту Херсонської губернії) в сім'ї тесляра і столяра, а згодом сільського керівника, сількора, вчител, Олександра Омеляновича та сільської тружениці, колгоспниці Оксани Юдівни Сухомлинських. Всі їх діти – Василь, Іван, Сергій та Меланія – стали вчителями.

Василь Сухомлинський закінчив Василівську семирічку (1926-1933 р.р.) і 1934 року вступив у Кременчуцький педагогічний інститут, але 1935 року змушений був через хворобу припинити навчання і 17-річним юнаком розпочати педагогічну роботу.

Протягом 1935-1938 р.р. викладав українську мову і літературу у молодших класах Василівської та Зибківської семирічних шкіл Онуфріївського району. З 1936 року продовжив навчання у Полтавському педагогічному ін-

ституті, на заочному відділенні, де 1938 року здобув кваліфікацію вчителя української мови і літератури середньої школи. До початку Великої Вітчизняної війни працював вчителем, а згодом – завідувачем навчальної частини Онуфрієвської середньої школи.

3 липня 1941 року В.О.Сухомлинський у лавах Червоної Армії, вчиться на воєнно-політичних курсах у Москві, а з вересня того ж року бере участь у військових діях в якості політрука роти. 9 лютого 1942 року в бою за село Клепінине під Ржевом був тяжко поранений і понад чотири місяці лікувався у шпиталі [1, с.10].

3 червня 1942 року до березня 1944 року В.О.Сухомлинський працює директором і вчителем російської мови та літератури середньої школи в селищі Ува Удмуртської АРСР. Навесні 1944 року В.О.Сухомлинський з дружиною Г.І.Сухомлинською повертається на звільнену від окупантів територію України, де впродовж 4 років завідує Онуфрієвським районним відділом народної освіти і за сумісництвом викладає в школі. 25 серпня 1945 року в газеті «Ударна праця» була опублікована його перша стаття «Перед новим навчальним роком».

1948 року В.О.Сухомлинського призначають, на його прохання, директором Павлиської середньої школи, якою він керує до кінця свого життя. За цей період звичайна сільська школа підноситься ним до рівня найкращого в СРСР загальноосвітнього навчального закладу, стає справжньою лабораторією передової педагогічної думки, перетворюється на школу радості. Починаючи з 1949 року В.О.Сухомлинський регулярно виступає не тільки у місцевій, а й у республіканській та всесоюзній пресі, у зарубіжних виданнях з узагальненням власного унікального досвіду виховання молоді.

У 1955 р. директор і вчитель сільської школи В.О.Сухомлинський успішно захищає в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка кандидатську дисертацію по педагогіці «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи», а через рік виходить із друку його перша монографія «Виховання колективізму у школярів», услід за якою з'являються інші його фундаментальні педагогічні праці [1, с. 12-14]. З цього часу він виступає на конференціях, семінарах, зборах з доповідями – в Україні, Росії, на Кубі, в Болгарії, Німеччині тощо. З 1957 року В.О.Сухомлинський – член-кореспондент АПН РРФСР, а з 1958 року – заслужений вчитель УРСР. 1968 року йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Того ж року він був обраний членом-кореспондентом АПН СРСР. За 23 роки роботи директором Павлиської школи В.О.Сухомлинський розробив систему виховання високоосвічених, свідомих і активних громадян, кваліфікованих працівників промисловості, сільського господарства, культури, нагороджених орденами і медалями УРСР і СРСР. Павлиська середня школа, продовжуючи закладені В.О.Сухомлинським традиції, втілюючи його педагогічні принципи та ідеї, продовжує й донині виховувати людей, котрі керуються благородними почуттями громадської честі і обов'язку, віддають свої творчі сили, знання, здібності боротьбі за втілення у життя високих ідеалів українського народу [1, с.15].

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського різнопланова і багатоаспектна. Його педагогічні розробки формально пов'язані з пануваними на той час філософськими й ідеологічними засадами комуністичного виховання молоді. Разом з тим, він розуміє їх не буквально, а з точки зору народної мудрості, здорового глузду повсякденного буття, етнопедagogіки, вимог сімейного та трудового виховання. Тому за використуваними ним ідеологічними термінами насправді стоїть життєдайний, творчий контекст, його незаперечна віра у чистоту виправданих часом філософських, науково-педагогічних і народних ідеалів, в їх позитивну роль у вихованні підростаючого покоління. Тому у своїй педагогічній творчості В.О.Сухомлинський систематично звертається до ідей видатних вітчизняних і зарубіжних філософів, істориків, теоретиків виховання, психологів, фізіологів, класиків художньої літератури, до передового досвіду своїх колег.

Наукове кредо великого педагога можна було б висловити через його положення: «Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [2, с.421].

В.О.Сухомлинський – автор 36 монографічних книг і брошур, понад 600 статей, близько 1200 художніх творів для дітей [1, с.7]. Питанням становлення особистості у молоді присвячена більша частина його праць, серед яких особливо виділяються наступні: «Духовний світ школяра» (1961), «Методика виховання колективу» (1969), «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» (1969 – 1970). Остання робота написана як доповідь про основні свої наукові публікації 1956-1969 років – для захисту їх за сукупністю робіт як дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, яку, на жаль, йому не довелося захистити через передчасну смерть... [1, с.641].

Ідея всебічного розвитку особистості та теоретичні і практичні проблеми її здійснення у загальноосвітній школі.

В.О.Сухомлинський розглядає ідею всебічного розвитку особистості передусім в історичному аспекті, аналізуючи процес її виникнення, становлення, збагачення. Він відзначає, що «ця ідея виникла в глибоку давнину як абстрактне уявлення про щастя, про повноту духовного життя людини...» [1, с.62]. Проте, зміст цієї ідеї був різний в античну добу, в середньовіччя, в епоху Відродження, у капіталістичному суспільстві та у радянський період, в якому довелося жити і працювати великому педагогу.

Вперше ця ідея виникає у стародавній Греції у вигляді так званої калокагатхії, тобто «сукупності чеснот», і передбачала гармонійний – розумовий, моральний, естетичний (мусичний) і фізичний (гімнастичний) – розвиток тих, хто був вільним від добування хліба власними руками. Дослідник вважає, що всебічний розвиток особистості у рабовласницькому суспільстві виключає фізичну працю, яка вважалася

негідною вільної людини, призводить до відокремлення духовного, інтелектуального життя від цієї праці, до її зневажання, а тому – і до обмеженої людської гармонії. Як наслідок, «цивілізація, культура, духовне життя побудовані на примусовій праці, роздираються неминучими суперечностями, і їх розвиток згасає» [1, с.64]. Разом з тим, як підмічає вчений-педагог, «незважаючи на відрив духовного життя від праці, незважаючи на жорстоку, нелюдську експлуатацію, праця стала найважливішим джерелом краси. Згасання і загибель античного суспільства свідчить не про умертвіння праці, а про її торжество» [там же].

В ранньому середньовіччі монополія духовенства на знання й освіту, доведення ним гріховності вільної думки та жорстоке переслідування всього прогресивного, проголошення аскетизму метою виховання, феодална роздробленість суспільства, замкненість господарського, економічного життя – все це призвело до обмеженості, вузькості, замкненості думки, спустошення духовного життя, придушення творчих нахилів, здібностей, врешті-решт – до неможливості всебічного розвитку людини.

В епоху Відродження, на думку В.О.Сухомлинського, закладаються коріння наступного розквіту людства – «прийшов до життя новий клас – буржуазія, яка багато зробила для історичного прогресу людства і разом з тим завдала потім людям незчисленних бід і страждань... Відродилась, можна сказати, заново народилася ідея всебічного розвитку людської особистості. Буржуазія була висхідним класом, і вимога всебічного розвитку особистості разом із засудженням однобокості, обмеженості й замкненості була прогресивною. Дітищем нового погляду на світ і на людину став гуманізм, який висунув – як ідеал – життєрадісну, сильну духом і тілом, допитливу, наполегливу людину, здатну не тільки сумніватися в істинності спорохнявілих, застарілих поглядів, але й утверджувати нове... Педагогічні ідеї гуманістів зіграли прогресивну роль. Проте в гуманістів вимога підпорядкувати освіту інтересам людини була абстрактною: вони не могли зрозуміти ролі поневолюючого поділу праці. Суспільство, побудоване на поділі праці, не давало об'єктивних умов для здійснення вимоги возз'єднати розумову і фізичну діяльність.

Тільки ранні соціалісти-утопісти Т.Мор і Т.Кампанелла у своїх книгах «Утопія» і «Місто сонця» намалювали фантастичну картину гармонійного суспільства, де праця поєднується з навчанням, усі члени суспільства працюють на полях і в майстернях і одночасно займаються науками й мистецтвом... [1, с.65-66].

Як зазначає В.О.Сухомлинський, хоча мислителі гуманізму й утопічного соціалізму справили великий вплив на ідеологів революційної буржуазії, вони не «змогли пов'язати ідею свободи і всебічного розвитку особистості з ліквідацією експлуатації людини людиною, з усуненням того суспільного поділу праці, який прирікав трудівника на односторонній розвиток». Вчений наводить в цьому плані слушні слова Ф.Енгельса про те, що «разом із поділом праці ділиться на частини й сама людина» [1, с.66-67]. Він звертається до думок про цю проблему соціалістів-утопістів Р.Оуєна, Щ.Фур'є, декабристів, революційних демократів. Йому імпонують погляди останніх на духовний розвиток, поєднання фізичної й інтелектуальної праці, їх зв'язок з активною діяльністю, переконання в необхідності поваги до особистості дитини. Вчений особливо виділяє думки мислителя-революціонера М.Г.Чернишевського

про те, що «рай на землі» базується на спільній праці, на «гармонійному поєднанні щастя особистості й загального щастя людства».

В.О.Сухомлинський переконаний в тому, що «тільки основоположники наукового комунізму К.Маркс і Ф.Енгельс відкрили й пояснили об'єктивну необхідність всебічного розвитку особистості як найважливішу умову прогресу. Для того, щоб гармонійно розвивались усі сторони особистості, щоб праця стала вільною, привабливою, творчою, щоб блага науки і культури служили всім членам суспільства, необхідно знищити виробничі відносини капіталізму – приватну власність на засоби виробництва й експлуатацію людини людиною, необхідно замінити капіталізм соціалізмом. Справедливий поділ праці між усіма без винятку членами суспільства і справедливий поділ плодів праці між трудівниками – об'єктивна основа нового, воістину людського ставлення до праці як до органічної потреби; це по суті і об'єктивна основа всебічного розвитку особистості» [1, с.67-68].

Вчений і педагог радянської доби, В.О.Сухомлинський звертається до думок основоположника радянської держави – В.І.Леніна – щодо економічних і соціальних засад всебічного розвитку всіх членів суспільства, зокрема, ключової ролі праці, творчості «усіх в ім'я всіх і в ім'я розвитку власної особистості». Він зазначає, що В.І.Ленін висував перед соціалістичним суспільством завдання виховання, навчання і підготовки «*всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей, які вміють все робити*». Це не вузьке педагогічне, а широке соціально-педагогічне завдання. Виховання всебічно розвинених, всебічно підготовлених людей В.І.Ленін уявляв собі як тривалу історичну перспективу...» [1, с.68].

Переносючи в свій час, а це 50-60 роки ХХ століття, ідеї стародавніх мислителів, середньовічних утопістів, гуманістів епохи Ренесансу, просвітителів, революційних демократів, основоположників марксизму-ленінізму щодо всебічного розвитку особистості, В.О.Сухомлинський застерігає, що треба значно глибше розуміти багатогранну сутність цієї ідеї, спиратися на глибоке «знання її соціального, політичного, філософського, педагогічного, психологічного аспектів та створення якнайсприятливіших умов і можливостей для індивідуального розвитку кожної людини, для багатогранного розвитку фізичних і духовних сил особистості, розкриття її творчих нахилів, здібностей, обдарувань, таланту. Всебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб. Міркувати про всебічний розвиток – це гарантія того, що людина дає суспільству, і того, що вона одержує, споживає. Повне задоволення людських потреб немислиме без розвитку найважливішої потреби – потреби працювати. Виховання всебічно розвиненої особистості не означає, що кожна людина тільки кимось виховується. Активність прагнень особистості до ідеалу – необхідна умова перетворення в життя і соціального, і педагогічного аспектів ідеї всебічного розвитку особистості» [1, с.68-69].

У своїх педагогічних творах В.О.Сухомлинський неодноразово посилається на програмні установки Комуністичної партії СРСР щодо всебічного гармонійного розвитку особистості, навіть виступає її апологетом. Читаючи відповідні рядки педагога, слід розуміти, що він був людиною свого часу, а як комуніст – вірним про-

голошеним партійною ідеологією гаслам, в яких не могли не звучати гуманістичні заклики, ідеали і які було дозволено втілювати в систему освіти, «як дитячу». Інша справа, що в реальній «дорослій» радянській соціалістичній дійсності існували, навіть панували, протилежні, антигуманні, навіть варварські, дії з нівелювання, приниження, нищення особистостей. Система освіти залишалася чи не єдиною ділянкою суспільного життя, де зовнішня комуністична символіка ще певним чином сполучалася з гуманістичною сутністю навчально-виховного процесу. Тому ми і знаходимо у творах В.О.Сухомлинського непоодинокі посилання на комуністичні ідеали, принципи марксистсько-ленінської філософії, ідеї атеїзму тощо. На наш погляд, за цим насправді стоїть справжня відданість педагога багатовіковому народному досвіду гуманізму, мудрості людського співжиття, українській культурі. Про це ми думали і в цьому ще більше переконалися, коли, перебуваючи в Павлиші навесні 2007 року, стояли біля могили В.О.Сухомлинського, що поставлена вдячними земляками на вершині сільського цвинтаря-кургану, а на горизонті її начебто обступили справжні кургани наших пращурів, перед якими і був насправді відповідальний народний вчитель...

В.О.Сухомлинський свідомий того, що навіть за наявності такої накресленої ним величезної, багатовікової, історичної ретроспективи розуміння і реалізація ідеї всебічного розвитку особистості, і в наш час її втілення пов'язане з принциповими труднощами і проблемами. Він виділяє вісім проблем, що постають на цьому шляху, які стосуються передусім царини шкільного виховання.

Перша проблема полягає в тому, що «кожна людина вже в роки дитинства й особливо в отрочстві й ранній юності повинна досягнути щастя повноти свого духовного життя, радості праці і творчості» [1, с.73].

Говорячи про повноту й гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб всебічно розвинутої особистості, вихователь бачить в ній в ідеалі гармонію таких її сторін, рис, граней, як «моральна, ідейна, громадянська, розумова, творча, естетична, емоційна, фізична досконалість». Провідним, визначальним компонентом у цій гармонії є моральність...

Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвинутої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерел людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим.

Цією сферою і є моральний розвиток. Тут жодній людині не закрита дорога до вершин, тут справжня і безмежна рівність, тут кожний може бути великим і неповторним. Ідею всебічного розвитку можна здійснити лише тоді, коли... моральність пронизує всі грані людської особистості, відкриваючи перед кожним шлях до громадянських, ідейних, творчих, трудових, естетичних та інтелектуальних цінностей» [1, с.72-74].

Педагог неодноразово підкреслює, що «гармонії особистості, що уявляється нам як ідеал всебічного розвитку, не можна досягнути без гармонійної виховної роботи». Така виховна робота неможлива без орієнтації на гармонійну, всебічно розвинутою особистість.

В цьому місці своєї роботи він подає, на наш погляд, одне з найточніших психолого-педагогічних визначень особистості: **«Особистість неможлива, якщо людина не заявляє про себе, якщо в якійсь сфері духу людського вона не стала господарем, якщо вона не утверджує себе в діяльності і – це винятково важливо – в успіхах, якщо вона не переживає своєї гідності творця, якщо не йде з гордо піднятою головою. Гармонійне виховання полягає в тому, щоб моральне багатство багатогранної діяльності людини, яку ми виховуємо, накладалось на всі сфери духовного життя школи (Виділено нами – Р.В.В.).** Взагалі духовне життя школи стає реальною виховною силою тільки за тих умов, коли в системі різноманітних дійових відношень особистості, яка формується, до навколишнього природного і суспільного середовища моральне багатство стає провідною ниткою. Усе, що робиться в школі, повинно мати глибокий моральний смисл» [1, с.74].

Друга проблема процесу здійснення всебічного розвитку особистості полягає, на думку В.О.Сухомлинського, «в тому, щоб вхід у той палац, ім'я якому – знання, освіченість, прилучення до багатств людської культури, мислився і переживався як найбільше благо нашого ладу, нашого суспільства, щоб молоде покоління дорожило цим благом...» [1, с.75]. А це стане можливим, на переконання педагога, тоді, коли «серцевиною духовного життя школи, осередям того багатства і багатогранності відношень особистості до середовища, про які йшлося, стане *повинність* (долженствование рос. Мовою – Р.В.) [1, с.75]... Уміння підкорятися громадському обов'язку повинно відповідати особистим бажанням людини. Це й є *повинність*» [1, с.75-76].

Третя проблема здійснення ідеї всебічного розвитку особистості – це виховання потреб, причому завдання полягає не тільки у вихованні матеріальних і духовних потреб, а у становленні і задоволенні передусім потреб вищого порядку, якими є потреби духу. «Матеріальні блага сьогодні ринули в світ дитинства, отрочтва і юності настільки щедрим потоком, що виникає небезпека втрати уявлення про трудове походження і взагалі про джерело цих благ. Одна з дуже складних соціально-педагогічних проблем полягає тепер у тому, щоб у дітей, підлітків, юнацтва виховувалось, можна сказати, суворе ставлення до матеріальних благ. У вихованні такого ставлення ми бачаємо велику мудрість і моральне багатство наставників – батька, матері, вчителя. Тут особливо важливо, щоб життя набуло яскраво вираженого морального смислу. У свідомості юного громадянина ми розвиваємо думку і відчуття того, що ось це я маю право бажати, а цього бажати не маю права, це для мене негоже, недопустимо, ганебно. Виховання *культури бажань* – один з найяскравіших відтінків тієї складної речі, яку ми називаємо моральним смислом шкільного життя. Тільки людина, яка вміє по-людському бажати, розуміє і відчуває, що таке важко, що дозволено і що не дозволено. Культура бажань – зворотній бік повинності. Виховуючи високоморальні, благородні бажання й утримуючи від бажань недопустимих і недозволених, ми тим самим запобігаємо великому лиху – розкладанню й розбещенню внаслідок невтримного задоволення примх» [1, с.76-77].

Четверта проблема, складна і нелегка, визначається, на переконання педагога, тим, «наскільки мудра гармонія встановлюється у житті людини між задоволенням

матеріальних потреб і становленням, розвитком, задоволенням потреб духовних». Він вказує на той парадокс навчання, коли опанування знань є, а духовного життя немає. Цей парадокс розв'язується «тільки тоді, коли у школі вирує багатогранне духовне життя, опанування знань є справою бажаною, привабливою, воно не припиняється і після закінчення школи, продовжується в роки праці...

Навчання тільки тоді стає бажаною діяльністю, коли воно відбувається на фоні багатого, багатогранного духовного життя і коли серцевиною цього багатства є гармонія колективного й особистого» [1, с.78-79].

П'ята проблема здійснення ідеї всебічного розвитку особистості пов'язана з тим, що «людину, яка здобуває середню освіту, треба підготувати, настроїти на прозу, «чорнову», буденну працю робітника і селянина. Треба виховати не просто готовність – практичну і моральну – до цієї праці, але й прагнення, бажання, потяг присвятити їй усе своє життя» [1, с.79]. Не забуваймо, що В.О.Сухомлинський працював усе своє життя у сільській школі, але вважав, що ця проблема стосується і міських жителів, і не тільки тих, кому доводиться жити «між селом і містом», працювати на присадибних ділянках, на дачах. Адже навіть у суто міському господарстві доводиться розв'язувати численні практичні, зокрема, екологічні проблеми. З цієї точки зору слушно звучать слова педагога про те, що «підготувати «простого» трудівника із середньою або навіть вищою освітою – це завдання дуже складне... «Проста» праця – не така вже проста справа, як може здатися на перший погляд... Одна з «таємниць» виховання всебічно розвиненої особистості полягає в тому, щоб пізнання дитиною навколишнього світу з перших кроків її шкільного життя було разом із тим пізнанням праці як дуже розумної, дуже складної справи, щоб на основі цього пізнання утверджувалось почуття людської гідності маленького трудівника.

Смисл цієї «таємниці» полягає в тому, щоб *трудове життя людини, яке почалося з дитинства, стало найважливішим елементом її духовного життя*» [1, с.79-80]. «Наше завдання полягає в тому, щоб у кожного завтрашнього трудівника у сфері матеріального виробництва виховати ненаситну жадобу до пізнання, думки, культури, краси» [1, с.82].

Шосту проблему здійснення ідеї всебічного розвитку особистості складає «засвоєння міцних, глибоких, осмислених знань, вироблення на все життя невикорінного людського бажання знати більше, ніж я знаю сьогодні». Ця проблема могла б бути поставлена і на перше місце, якби настільки ж важливими не були й інші проблеми, з якими вона тісно пов'язана. В.О.Сухомлинський слушно зазначає в цьому контексті, що нинішній етап історичного розвитку характеризується піднесенням людської особистості. «Кожна людина, розуміючи свій обов'язок і відповідальність перед народом», відчуває свою особисту гідність, дорожить нею, прагне «виявити себе в багатогранній діяльності так, щоб заслужити схвалення, похвалу людей. Честь і гідність особистості – це основа, на якій базуються моральні стимули праці. Якщо ні на хвилину не забувати про те, що навчання – складна, нелегка праця, то ми повинні завжди мати на увазі й таку тонку річ, як єдність обов'язку й трудової честі. Без чуйного, дбайливого ставлення вихователя до честі, гідності маленького трудівника, якого ми назива-

емо учнем, школярем, немислимі ні почуття обов'язку, ні слухняність, а ці речі такі ж невіддільні від шкільного виховання, як і любов до дитини». Саме честь і гідність народжують особистість маленької дитини, виступають надійним стимулом її навчання, забезпечують високу якість знань. В цьому видатний педагог справедливо вважає один із самих дієвих мотивів навчання» [1, с.82-83]. Він підкреслює, що «навчання – не механічне перекладання знань із голови вчителя в голову дитини: це найскладніші моральні стосунки, в яких провідною рисою є виховання почуття честі, гідності й на цій основі – бажання бути хорошим... *Напруження* власних зусиль, досягнутий працею *успіх, радість* розумової праці – ось три сходинки, піднімаючись по яких, дитина йде до міцних, осмислених знань» [1, с.84].

Чесць і гідність особистості школяра вимагають, на думку педагога, обережного застосування оцінки, яку «не треба ставити занадто часто. Надмірна кількість оцінок знижує їх виховну цінність. Оцінка морально виправдана тільки тоді, коли вчитель оцінює не здібності, взяті, так би мовити, у чистому вигляді, а єдність праці і здібностей, причому на перше місце ставиться праця» [там само].

Особливої уваги в школі потребують діти зі зниженою здатністю до навчання. У навчанні та вихованні таких дітей «головне – не допустити, щоб ці діти переживали свою «неповноцінність», запобігали появі в них байдужого ставлення до навчальної праці, не притупити у них почуття честі і гідності... Вчити і виховувати цих дітей треба у масовій загальноосвітній школі... Це діти – не виродливі, а найтендітніші, найніжніші квіти в безмежно різноманітному квітнику людства. Винятково важливо й те, щоб, перебуваючи в атмосфері повноцінного духовного життя школи, недостатньо здібна дитина ніколи не відчувала своєї «неповноцінності». Їй треба знайти посильну розумову працю, доступні для неї шляхи подолання труднощів, привабити її цікавою роботою, завдяки якій вона постійно розвивалася б інтелектуально» [1, с.86].

Сьома проблема у здійсненні ідеї всебічного розвитку особистості визначається потребою *високої педагогічної культури сім'ї*, посилення її ролі у вихованні дітей. Школа і сім'я мають діяти одностабно, є одностумцями, вони повинні не допускати розходжень у принципах виховання, його мети, процесі, способах. Перед сім'єю і школою стоять важливі завдання і першим з них є формування у вихованців моральної готовності до батьківства і материнства, а готовність дитини до виникнення власної місії батька й матері виступає однією з найважливіших сторін громадянськості людей. В.О.Сухомлинський вбачає визначальною умову морального виховання, формування у роки дитинства і раннього отроцтва вміння «брати на себе *труд відповідальності, тягар обов'язку за життя*, здоров'я, душевний спокій, благополуччя інших людей; щоб ухиляння від труда, відповідальності й обов'язку мислилось і переживалось людиною як мерзенність.

Перший урок моральної готовності до материнства і батьківства полягає, таким чином, у тому, щоб уже в роки дитинства і раннього отроцтва кожний наш вихованець умів дорожити людиною як найбільшою цінністю, був непримиренним, нетерпимим до самої думки про те, що людині можна завдати нещастя, образити, принизити її. Справжня людяність передбачає високу дисципліну вчинків, дисци-

пліну почуттів і думок. Наш девіз – людина не раб, а господар своїх почуттів і переживань» [1, с.86-87].

Восьма проблема полягає у вихованні моральної зрілості як головної ознаки всебічного розвитку особистості. В.О.Сухомлинський вважає, що моральна зрілість, «дорослість» вирішальною мірою визначається ставленням до праці, точніше, місцем, яке займає праця в духовному житті особистості. «Ступінь зрілості залежить від того, чим живе людина, які турботи, тривоги сповнюють її життя, в чому відкривається перед нею смисл буття. Одне з найскладніших педагогічних завдань полягає в тому, щоб найважливішою турботою, яка виповнює духовне життя людини вже в роки раннього отроцтва, було трудове захоплення. Зрілість – це духовна спрямованість у майбутнє, здатність замислюватися над тим, яким я буду завтра. У вихованні моральної зрілості важливе те, щоб праця, яка одухотворяє вихованця, мала суспільну значимість...

...Корінь зрілості, дорослості в тому, щоб у 13-14-річному віці підліток бачив у собі не тільки учня, а й члена суспільства, який має обов'язок перед людьми і без трудового напруження якого (він має переконалися в цьому на власному досвіді) не могли б жити інші люди. У цьому полягає справжнє поєднання навчання з працею. Воно невіддільне від морального виховання і є суттю морального становлення особистості.

...Моральна зрілість невіддільна від зрілості думки... Самостійне добування знань породжує зрілість думки. Зріла думка – це перетворення знань у переконання, ідейна стійкість, вірність переконанням, готовність захищати, обстоювати їх, боротися за них... Ідейні, політичні переконання не задаються додому за підручником, не заучуються і не викладаються у відповідях, не оцінюються балами. Вони живуть – у думках, вчинках, діяльності, стосунках» [1, с.88-90].

Перераховані В.О.Сухомлинським проблеми всебічного розвитку особистості взаємопов'язані, взаємообумовлені і вимагають проведення ґрунтовного дослідження і практичного здійснення, що і було послідовно зроблено ним як теоретиком і практиком виховання впродовж 35 років роботи вчителем і директором загальноосвітньої середньої школи. Весь досвід розв'язання зазначених проблем дає підстави видатному педагогу «зробити висновок, що рівень вихованості, культури конкретної людської особистості, характер її прилучення до духовних цінностей визначається зрештою не тільки і не самим по собі запасом знань, що їх набула ця особистість, а низкою інших умов: насамперед багатством моральних відношень до суспільного середовища, умінням бачити себе очима чесних людей – відданих патріотів Вітчизни, моральною здатністю підпорядковувати свої бажання, прагнення інтересам суспільства, гармонією того, що людина знає про добро і зло, з одного боку, і гарячим ідейним прагненням до справедливого добра – праці на благо Батьківщини, непримиреністю до її ворогів, з іншого боку... Всебічно розвинена людина – це громадянин-патріот..., мужній захисник рідної землі..., чесний, умілий, закоханий у свою справу трудівник, колективіст, культурна особистість, якій не чужі живі, повнокровні радощі і пристрасті людські, це вірний батько і чоловік, любляча мати і дружина...» [1, с.90-91].

Стаття надійшла до редакції 21.06.2008

Бібліографія:

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. – Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – К.: Рад. школа, 1976. – 654с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2. – Формування комуністичних переконань молодого покоління. Як виховати справжню людину. Сто порад учителеві. – К.: Рад. школа, 1976. – 670с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.3. – Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. школа, 1977. – 670с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.4. – Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором школи. – К.: Рад. школа, 1976. – 640с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. – Педагогічні статті. – К.: Рад. школа, 1977. – 639с.

Продовження статті в журналі 2009 року.